

HET WERELDBEELD VAN DE VIKINGEN

Tette Hofstra

Het beeld dat de christelijk-Europese wereld in de Vikingtijd zelf had van de Vikingen¹ is niet gunstig. Diverse kronieken zijn in dezen veelzeggend. Maar hoe zit het met het omgekeerde? Welk beeld hadden de Vikingen van de wereld? Alvorens te proberen een antwoord op deze vraag te geven, is het gewenst op het woord *Viking* in te gaan.

Het Oudijlandse woord *vikingr*, met -r als teken van de eerste naamval enkelvoud, betekent volgens W. Baetke, *Wörterbuch zur altnordischen Prosaliteratur* I-II (Berlin, 1965/68) 'Wikinger; Freibeuter, Seeräuber', dus 'Viking; vrijbuiters, zeeroover'; het woord is verwant met het Oudijlandse woord *viking* 'Vikingtocht, krijgstoht (met roof en plunderingen)'; de herkomst van *vikingr* en *viking* is omstreden.² In 1980 heeft Staffan Hellberg³ de oude etymologie, volgens welke *vikingr* oorspronkelijk 'bewoner van de Vik = Oslofjord en omgeving' betekent, opnieuw verdedigd. De mogelijkerwijs buiten Scandinavië geschiedde betekenisontwikkeling van 'bewoner van het gebied van de Oslofjord' naar 'zeeroover, piraat' zou dan vergelijkbaar zijn met de betekenisontwikkeling van het woord *Vandaal*, dat aanvankelijk een Germaans volk aanduidde dat vermoedelijk niet destructiever te werk ging dan een willekeurig ander Germaans volk, bijv. de Westgoten. Het met *Viking* concurrerende woord *Noorman* 'man uit het Noorden' duidt vooral de Noren aan; de Vikingen die het Oosten van Engeland in hun greep houden, worden in de Oudengelse literatuur veelal als *Dene* 'Denen' aangeduid.

De spreiding van het woord *Viking* binnen Scandinavië is in de Middeleeuwen westelijk: het is bekend uit de IJslandse en de Noorse overlevering. Uit het toenmalige Deense resp. Zweedse gebied is het woord amper bekend: een op *Viking* gelijkend, maar daaraan mogelijkerwijs niet identiek woord komt voor in twee Deense en een Zweedse runeninscriptie.

Het woord *Viking* is diverse keren overgeleverd in het Oudengels (*wicing*), in het Oudfries (*witsing*) en ook -naast het woord *Ascomanni*- in het Latijn van Adam van Bremen, de schrijver van de *Historia* [of: *Gesta*] *Hammaburgensis ecclesiae pontificum*] (ca. 1075, waarin als deel IV de

1 In plaats van de in het Nederlands gebruikelijke spelling met V- verdient de -overigens als alternatief toegelaten- spelling met W- de voorkeur; alle etymologieën gaan uit van een Germaanse w- als beginklank; ook de Oudengelse, Oudfriese en Middeleeuws-Latijnse vormen hebben w- (niet f-, waaruit Nederlands v- zou zijn ontstaan). Ik zal in dit artikel de voorkeurspelling van het woord hanteren.

2 Zie bijv. J. de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (2^e druk; Leiden 1962) 662-663.

3 Staffan Hellberg, 'Vikingatidens vikingar', in: *Arkiv för nordisk filologi*, 90 (1980) 25-88.

Descriptio insularum Aquilonis 'Beschrijving van de eilanden in het Noorden'); hier lezen we in een passage over het Deense eiland Sjøælland (cap. 6):⁴

Aurum ibi plurimum, quod raptu congeritur piratico. Ipsi vero pyratae, quos illi Wichingos appellant, nostri Ascomannos, regi Danico tributum solvunt, ut liceat eis predam exercere a barbaris, qui circa hoc mare plurimi abundant.

Daar is een overvloed aan goud, die door zeeroverij wordt verzameld. De zeerovers zelf nu, die zij *Wichingi*, wij *Ascomannen* noemen, betalen schatting aan de Deense koning, opdat hij hun toestaat buit te maken bij de barbaren, die in groot aantal rondom deze zee (de Oostzee) wonen.

Scandinavië behoorde tot aan de stichting van het aartsbisdom Lund in 1104 tot het aartsbisdom Hamburg, en de vroegste kerkelijke geschiedenis van Scandinavië is daarmee geschiedenis van het aartsbisdom Hamburg.

Voor de reislustige Zweden wordt de term Warjagen (*Varjagen*) of *Warägen* gebruikt, naar Oudrussisch *varegu* of *varjagu* dat ontleend moet zijn aan een niet overgeleverd Scandinavisch **waring-*, dat vermoedelijk afgeleid is van een woord dat 'gelofte' betekent (vgl. in het Nederlands *waarheid*). Een andere benaming is *Rus*, waarschijnlijk door de Slaven van de Finnen overgenomen; de Finnen noemen Zweden namelijk *Ruotsi*; dit laatste woord is een ontleening aan het Oudzweeds, vergelijk het Oudzweedse *roper* 'het roeien; roer; district dat in oorlogstijd voor een scheepsbemanning moest zorgen', *Ropin* = Roslagen, de Zweedse kuststreek ten noorden van Stockholm, *rodskarl* 'inwoner van Roslagen'.

Ongeacht de differentiatie in de terminologie (Noormannen, Vikingen, Warjagen, Rus etc.) zullen we onder Viking verstaan 'lid van de Scandinavisch-talige gemeenschap uit de 8^e tot en met de 11^e eeuw'.⁵ De Vikingtijd wordt veelal begrensd door enerzijds de overval op Lindisfarne (Noordoost-Engeland) in 793 en anderzijds de dood van Harde-Knut, de laatste Deense koning van Engeland, in 1042 dan wel twee veldslagen in 1066: bij Stamford Bridge (laatste, mislukte Scandinavische poging om Engeland te veroveren) en bij Hastings (gevolgd door de verovering van Engeland door de inmiddels verfranste Noormannen uit Normandië); bij afronding wordt de Vikingtijd van ca. 800 tot ca. 1050 gedateerd. Toch kan het raadzaam zijn bij 'Vikingen' aan een iets ruimere periode te denken.

Ten aanzien van de wereld zijn verschillende beelden denkbaar, al naar gelang in tijd (1. een wereldbeeld, waarin begin en eind een rol spelen) dan wel in ruimte wordt gedacht (2. een verticaal wereldbeeld; 3. een horizontaal wereldbeeld).

Wat het begin en einde van de wereld betreft, doet de Oudijdslandse poëzie vermoeden dat de voorchristelijke Scandinaviërs vertrouwd waren met het idee dat de wereld een historisch begin had en dat er aan de bestaande wereld een einde zou komen, waarna een nieuwe betere wereld zou opkomen.

4 Gebruikte editie: A.A. Lund (overs., komm.), *Adam af Bremen. Beskrivelse af øerne i Norden* (Højbjerg 1978). Duitse vertaling door W. Trillmilch, in: W. Trillmilch & R. Buchner ed., *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*. (6^e druk; Darmstadt 1990).

5 Zie voor het wereldbeeld van Scandinaviërs uit latere eeuwen: R. Simek, *Altnordische Kosmographie. Studien und Quellen zu Weltbild und Weltbeschreibung in Norwegen und Island vom 12. bis zum 14. Jahrhundert* (Berlin - New York 1990).

Hiervan getuigt vooral het gedicht *Völuspá* ('Profetie van de zieneres'), dat gewoonlijk wordt beschouwd als een voorchristelijk dichtwerk uit de 10^e eeuw.⁶ In hoeverre christelijke opvattingen al voor de kerstening van Scandinavië het wereldbeeld van de Scandinaviërs hebben beïnvloed is moeilijk te achterhalen. De tochten van vooral Denen en Noren naar het christelijke West-Europa kunnen een neerslag hebben gevonden in de religieuze opvattingen. Zendingswerk als dat van Ansgar (eerste helft en midden 9^e eeuw) in Zweden kan, ook daar waar nog geen bekering plaatsvond, hebben geleid tot bijstelling van het wereldbeeld. Contacten tussen Scandinaviërs en hun christelijke handelspartners uit West-Europa zullen ook hun invloed hebben gehad. Toch tasten we wat dit betreft in wezen in het duister.

De overlevering van mythische stof, bijvoorbeeld de Oudijlandse godenliederen (vooral *Völuspá* en *Grímnismál*)⁷ en het door de IJslander Snorri Sturluson (1179-1241) omstreeks 1220 geschreven overzicht over de voorchristelijke Scandinavische mythologie *Gylfaginning*⁸, maakt aannemelijk dat de voorchristelijke Viking zich de wereld van de mensen als een centrale plaats voorstelde. De wereld der mensen heet plastisch *Midgarðr*⁹ 'mid-gaarde', d.w.z. de '(omheinde) ruimte in het midden'. Deze benaming '(omheinde) ruimte in het midden' lijkt overigens in de vroege Middeleeuwen algemeen Germaans te zijn: Gotisch *midjungards*, Oudengels *middangeard*, Oudsaksisch *middilgard*, Oudhoogduits *mittilagar*, *mittigart* betekenen alle 'wereld; aarde'. Aan de rand van de mensenwereld was het rijk van de reuzen *Útgarðr* 'buiten-gaarde'; de Oudijlandse overlevering localiseert *Útgarðr* aan de oostelijke buitenrand. De wereld der goden, *Ásgarðr* was oorspronkelijk waarschijnlijk dicht bij de mensen, in *Midgarðr* gesitueerd; in Snorri's *Gylfaginning* is *Ásgarðr* gelocaliseerd in de hemel; Snorri schreef echter ruim twee eeuwen na de kerstening van IJsland (1000). *Midgarðr* en *Ásgarðr* zijn verbonden door *Bifröst*, de regenboog. De wereldboom *Yggdrasill*, een groenblijvende 'es' (een taxus wellicht), reikte tot aan de hemel; onder een van de wortels was Hel, de godin van het verblijf der niet op het slagveld gestorven, voor *Valhöll*, 'Walhalla', geselecteerde doden; onder de tweede wortel leefden de reuzen, onder de derde de mensen (zo in de *Grímnismál*) respectievelijk de goden (zo bij Snorri).

De wereld van de Vikingen was in ruimtelijk opzicht niet beperkt tot Scandinavië, Vikingen kwamen tot op de kust van Noord-Amerika in het westen en tot in Mesopotamië in het oosten, Vikingen waren present op Sicilië en in

6 Ook een regel in de tekst op de runenstein van Skarpåker (Södermanland, Zweden) reflecteert de overtuiging dat er een eind aan de wereld komt: 'de aarde zal scheuren en de hoge hemel.'

7 Deze gedichten zijn samen met andere godenliederen (en heldenliederen) opgenomen in een Oudijlands handschrift uit de 2^e helft van de 13^e eeuw en maken deel uit van de zogenaamde "Edda"-liederen. Nederlandse vertaling: J. de Vries, *Edda. Goden- en heldenliederen uit de Germaanse oudheid* (7e druk; Deventer 1980).

8 Zie P. Vermeyden e.a. (vert.), *Snorri Sturluson. Over de noordse goden. Verhalen uit Edda en Heimskringla* (Amsterdam 1983; vertaling van de *Gylfaginning*) 19-90.

9 Vgl. voor *Midgarðr* en andere begrippen uit de Scandinavische mythologie: R. Simek, *Lexikon der germanischen Mythologie* (Stuttgart 1984) of R. Derolez, *De Godsdienst der Germanen* (Roermond & Maaseik 1959).

Konstantinopel, maar evenzeer tot ver in het Noorden van Groenland. Dat de met handels- en plunderactiviteiten verbonden reizen der Vikingen hen niet alleen met de kusten van andere landen bekend maakten, blijkt wat het Westen betreft voldoende uit de namen van door plunderende Vikingen bezochte steden: o.a. Dorestad (bijv. 834 en 863), Tiel (1006), Keulen (881/2), Koblenz, Trier (882), Parijs (845, 885/6). Daar waar het tot vestiging van Vikingen kwam met een door hen gedomineerd gezag, viel naast de kust al evenzeer het binnenland binnen hun belevingswereld: te denken valt aan de Danelaw, 'het gebied waar de Deense wet geldt' in Engeland ten noordoosten van de lijn Londen (Theems) - Chester (Dee) (sinds de 2^e helft van de 9^e eeuw); geheel Engeland ten tijde van Knut de Grote (1016-1035); en Normandië (sinds 911).

Globaal kunnen drie reisgebieden worden onderscheiden. Vanuit Noorwegen gingen de reizen vooral in westelijke richting: Schotland, Ierland, de eilandgroepen ten westen en noorden daarvan, IJsland (sinds 874 vanuit Noorwegen gekoloniseerd, tot 1262/64 onafhankelijk van de Noorse kroon), Groenland en uiteindelijk de oostkust van Amerika, en voorts Frankrijk en het gebied van de Middellandse Zee. Vanuit Denemarken richtte de belangstelling zich op Engeland en Ierland en op de kusten van het Karolingische Rijk en voorts op het gebied van de Middellandse Zee. Onderlinge gebiedsconflicten tussen Vikingen zijn bekend; een voorbeeld is Ierland, dat, aanvankelijk in Noorse hand, later ook van Deense kant belangstelling genoot, hetgeen rond het midden van de 9^e eeuw uitmondde in een conflict.

De Zweden richtten hun activiteiten op het gebied aan de andere kant van de Oostzee en reisden via Dwina (resp. Memel) en Dnjepr naar de Zwarte Zee resp. over Nawa, Wolchow en Wolga naar het gebied rond de Kaspische Zee, eventueel ook met een oversteek ter hoogte van Wolgograd naar Don en Zwarte Zee. Een via de Zwarte Zee bereikbaar doel was *Mikligardr* 'de Grote Stad' oftewel Konstantinopel.

Zowel vanuit Denemarken en Noorwegen als vanuit Zweden lag -langs verschillende routes- de Middellandse Zee binnen de gezichtskring. Een goed voorbeeld van een Viking met een blik die verder ging dan Scandinavië alleen is Harald hardrádi 'de harde regeerder', onder andere blijkens de *Haralds saga Sigurdarsonar* (een deel van de door de reeds genoemde IJslander Snorri Sturluson geschreven *Heimskringla* 'Orbis terrarum', een geschiedenis van de koningen van Noorwegen).¹⁰ na de slag bij Stiklastad (ten noordoosten van Trondheim) in 1030 trok hij over land naar het Zweedse handels- en machtscentrum aan het Mälarmeer, vandaar via Nowgorod naar Konstantinopel, waar hij weldra een leidende positie in de keizerlijke lijfwacht verwierf. Expeditie naar Serkland en Sicilië werden gevolgd door een tocht naar het Heilige Land. De terugkeer uit Byzantium ging wederom door Rusland, waar hij in Nowgorod en passant de dochter van Jaroslaw (Oudijsslands *Jarisleifr*), de Russische machthebber van Scandinavische origine, trouwde; via Oud-Ladoga en Zweden ging de reis langs Sjælland en Funen (beide Deense eilanden werden geplunderd) naar Noorwegen, waar Harald in 1047 het

10 Zie bijv. L.M. Hollander (transl.), *Snorri Sturluson, Heimskringla. History of the Kings of Norway* (Austin 1964) *Haralds saga Sigurdarsonar*: 577-663.

koningschap verwierf en vanwaar hij in 1066 naar Engeland trok, alwaar hij bij Stamford Bridge sneuvelde.

Vanuit Haithabu, een stad in de buurt van het huidige Sleeswijk, aan de zuidgrens van Denemarken, werden nog volgens Adam van Bremen (*Descriptio*, cap. 1) schepen naar het Slavenland, naar Zweden en Samland (een gebied aan de oostkust van de Oostzee, ten noorden van de Pregel) en zelfs helemaal naar Griekenland gezonden.

Niet iedere Viking heeft uiteraard het gehele boven aangeduide gebied dan wel het bij zijn volk 'horende' reisgebied bereisd. Maar van een zekere mate van uitwisseling van reiservaringen lijkt wel sprake te zijn. Duidelijk is dit ten aanzien van de ervaringen in Oost-Europa. Het harde bewijsmateriaal wordt geleverd door runeninscripties, vooral op stenen in de omgeving van Stockholm¹¹.

Het horizontale wereldbeeld van de Vikingen was van een ongeken- de weidsheid als we de ervaringen van de westelijke en de oostelijke Scandinavi- ers samenvoegen. Dat is echter hachelijk. De blik van de westelijke Vikingen besloeg geheel Noordwest-Europa, inclusief grote delen van Groenland en delen van de Amerikaanse oostkust. De ontdekking van Groenland, weldra gevolgd door kolonisatie vanuit IJsland, vond tegen het eind van de 10^e eeuw plaats, de ontdekking van Amerika rond of kort na het jaar 1000. Het is wellicht goed bij deze meest westelijke Scandinaviërs even stil te staan. De Scandinavische bevolking van Groenland was over twee gebieden gespreid, beide op de westkust: de zogenaamde Oostelijke kolonie (*Eystríbygd*) rond de 61e noorderbreedtegraad, de zogenaamde Westelijke kolonie (*Vestribygd*) ter hoogte van de 64e noorderbreedtegraad. De bevolking van beide kolonies samen wordt in de bloeitijd (12e eeuw) op hooguit 4000 à 5000 zielen geschat. In ieder geval werd Groenland in 1124 (volgens een andere overleve- ring 1106) een eigen bisschop (zetel in *Gardar*) waardig gekeurd. De eigen Groenlandse overlevering bestaat voornamelijk uit zo'n 75 gewoonlijk moeilijk dateerbare runeninscripties. De contacten van Groenland met IJsland en vooral Noorwegen hielden de belangstelling in die landen voor Groenland wakker: de volkstalige literatuur (optekening sinds de 12^e eeuw) uit IJsland en Noorwegen meldt behalve zaken van de eigen tijd, ook gebeurtenissen uit de tijd rond 1000. Samen met enkele van de Groenlandse runeninscripties geeft die literatuur het beeld van een voortdurende strijd tegen de elementen, niet in het minst met betrekking tot het reizen, hetgeen reizen over zee betekent. Als illustraties mogen een drietal runeninscripties dienen:¹²

Een in Narssuaq in het voormalige Eystríbygd gevonden stok met in- scriptie gewaagt ervan dat de Asen (= de heidense goden) op zee in een hinderlaag liggen: *ā sa sa sa is āsa sat ...* 'op zee, zee, zee is der Asen

11 Runen zijn de schrifttekens waarvan Germaanstalige volken zich bedienden voor en ten dele ook nog na de invoering van het Latijnse alfabet. Het in eerste aanleg 24 tekens tellende runenalfabet, naar de eerste 6 tekens 'fupark' genaamd, is geïnspireerd door een mediterrane alfabet, vermoedelijk het Latijnse, sinds ongeveer de 1^e eeuw na Chr. in gebruik en gekenmerkt door het (nagenoeg) ontbreken van ronde vormen. Een goede beknopte inleiding biedt K. Düwel, *Runenkunde* (2e druk; Stuttgart 1983).

12 Zie M. Stoklund, 'Greenland Runic Inscriptions'. *Michigan Germanic Studies* 7 (1981) 138-147 en de op pag. 147 genoemde literatuur.

hinderlaag ...'; een kennelijk aan andermans graf toegevoegde stok, gevonden op het kerkhof van Herjolfsnes (Ikigait) in het zuiden van Eystribygd heeft -na een kruisteken- een tekst die als volgt kan worden vertaald: 'Deze vrouw werd over boord gezet in Groenlands Zee [vermoedelijk Straat Denemarken] die *Gupuih* heette'. De Oudijlslandse literatuur weet van de moeizame reizen tussen Noorwegen resp. IJsland en Groenland die door ongunstige wind vaak veel langer duurden dan de normale 5 à 7 dagen (zie ook Adam van Bremen, *Descriptio*, cap. 37). Overledenen kregen in zulke gevallen een zeemansgraf.

Een op Kingitorssuaq (een eilandje op 72° 58' noorderbreedte) gevonden steentje met runen wijst op een verblijf van drie met name genoemde Scandinaviërs aldaar in de winter van 1332/33; het meest waarschijnlijk is dat de mannen, die blijkens de inscriptie een stenen monument hebben opgericht op 24 april (= 2 mei in onze tijdrekening), in de herfst door een koude-inval zijn verrast en tot het voorjaar hebben moeten wachten op een bevaarbare zee. Met de laatste inscriptie zijn we overigens in de 14^e eeuw terechtgekomen. De tekst is een duidelijke indicatie dat Groenland in ieder geval tot aan 73° noorderbreedte werd geëxploreerd en mogelijk ook geëxploiteerd.

De Groenlandse bevolking onderhield contacten zowel met de IJslandse bevolking als met die van Noorwegen. Vooral in latere eeuwen was Bergen een belangrijke omslagplaats in de handel en dus ook van geestelijke goederen. De laatste bekende gebeurtenis op Groenland waarbij levende Scandinavische Groenlanders betrokken zijn, is een huwelijkssluiting in 1408.

De Oudijlslandse overlevering weet met stelligheid te berichten van gebieden die door Groenlanders ten westen van hun land zijn ontdekt en benoemd en die deels door hen ook tijdelijk zijn bevolkt: *Helluland* 'Steenland' (= Baffin-land), *Markland* 'Bosland' (= Labrador), *Vinland* 'Weideland' (of 'Wijnland'? = Newfoundland). Die bewoning is ook archeologisch aangetoond, bijv. door Helge en Anne Stine Ingstad wier opgravingen te L'Anse aux Meadows, in het noorden van Newfoundland, een Scandinavische woonplaats uit de 11^e eeuw aan het licht hebben gebracht.¹³ Omstreden is of een aantal in het binnenland van de USA gevonden runenstenen, in het bijzonder een in 1898 in Kensington in Minnesota aangetroffen steen, aan de (Groenlandse) Vikingen mogen worden toegeschreven. In de runologie is de gangbare opinie dat het om vervalsingen gaat. Maar ook zonder de Amerikaanse binnenlanden in de geografie der Vikingen op te nemen, kan men zien dat hun blik ver naar het westen reikte.

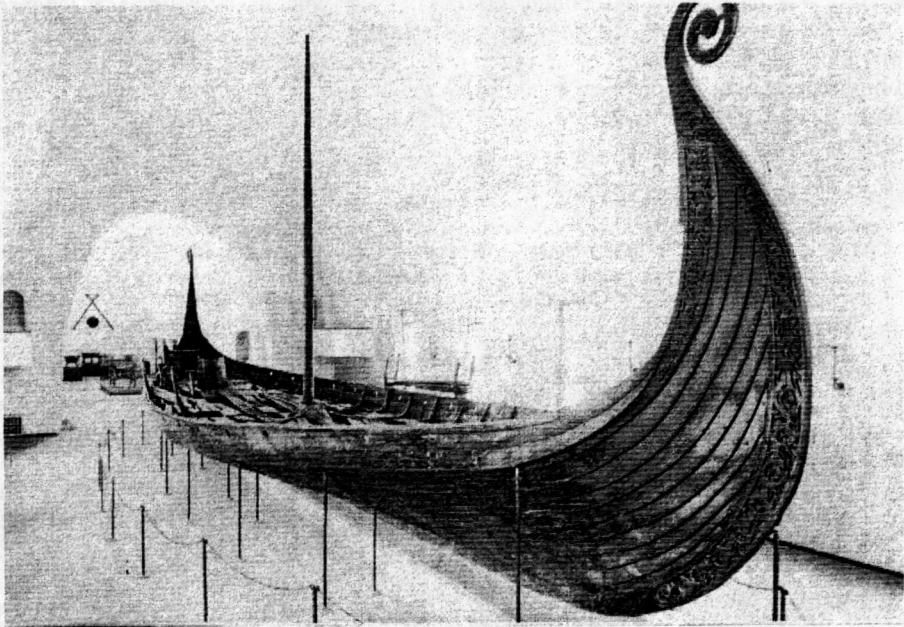
De Atlantische kusten van Europa, het Middellandse-Zeegebied, de Zwarte Zee, het zijn allemaal streken waar de Vikingen zich lieten zien, deels met oorlogszuchtige oogmerken, deels om handel te drijven. Van die verre reizen getuigen ook de eigen geschriften en teksten. Terwijl de volkstalige handschriften van Scandinavië pas in de 12^e eeuw (in het westen), resp. in de 13^e eeuw (in het oosten) beginnen, zijn er ook oudere bronnen.

Koning Alfred van Wessex (regeringstijd 871-899), een succesvol bestrijder van de Vikingen in Zuid-Engeland, heeft van de Scandinaviër Ohthere (Ottar) een verslag gekregen van een door hem ondernomen reis. Deze inwoner van Halogaland in Noord-Noorwegen heeft, volgens de samen met de aan Alfred

13 Zie bijv. A.S. Ingstad, *The Discovery of a Norse Settlement in America I* (Oslo 1977).

toegeschreven vertaling van Orosius' *Historiae adversus paganos* overgeleverde tekst *ealra Nordmonna norþmest bude* ('van alle Noren het meest noordelijk woonde'), langs de Scandinavische noordkust een reis gemaakt tot in de Witte Zee, vermoedelijk tot aan de rivier Warzuga aan de zuidkant van het Kola-schiereiland¹⁴, maar zijn blik reikte verder, want hij bezocht ook Haithabu en het westelijk deel van de Oostzee en voorts Engeland, waar hij verslag deed van zijn reizen en waarnemingen.

Ook een tijdgenoot van koninklijke bloede is in die noordelijke contreien geweest. De *Haralds saga hárfagra* ('De saga van Harald Schoonhaar'), die deel uitmaakt van Snorri's *Heimskringla*¹⁵, vertelt in cap. 32 dat Eirík, een zoon van Harald, in zijn jonge jaren niet alleen plundertochten naar het Oostzeegebied, Denemarken, Friesland, Nedersaksen, Schotland, Wales, Ierland en Frankrijk heeft ondernomen, maar ook naar Finnmarken en Bjarmaland, een gebied aan de Witte Zee.

De Scandinavische kijk op de wereld klinkt ca. 1075 door in de reeds genoemde 'Geschiedenis van de [Aartsbisschoppen van de] Kerk van Hamburg', geschreven door Adam van Bremen. Adam van Bremen maakt gebruik van

14 Zie voor de vraag hoe ver Ohthere in de Witte Zee is gekomen het commentaar van J. Bately in haar editie *The Old English Orosius* (London 1980) 185-187; het reisverslag van Ohthere is opgenomen op p. 13-16 van die editie.

15 Zie bijv. L.M. Hollander (transl.), *Snorri Sturluson, Heimskringla. History of the Kings of Norway* (Austin 1964) *Haralds saga hárfagra*: 51-95.

Scandinavische zegslieden, onder wie blijkens onder andere deel IV (*Descriptio*), cap. 38 de Deense koning Sven Estridsson.

De geestelijke auteur heeft zich over de geografie van Scandinavië goed laten voorlichten en weet voor bepaalde reizen zelfs alternatieven te melden, bijvoorbeeld dat voor het zeetraject van Skåne naar Sigtuna aan het Mälarmeer ten westen van Stockholm vijf dagen nodig zijn, voor het landtraject daarentegen een hele maand (cap. 29). De beschrijving van het eilandengebied tussen Groenland en Noorwegen vertoont zeer veel voor ons herkenbare zaken. Maar hoewel de Vikingen uit eigen ervaring een groot deel van de wereld met inbegrip van de noordelijke streken kenden, klinken er in het op basis van uit Scandinavië verkregen informatie door magister Adam geschreven werk zaken door die op zijn minst opvallen. In cap. 37 wordt beweerd dat Groenland zijn naam te danken heeft aan de groene kleur van de inwoners, een eigenschap die in cap. 18 wordt toegeschreven aan de bewoners van Semland (Samland), dus aan de *Sembi vel Pruzzi*, de Pruisen. In cap. 39 vertelt hij dat achter het eiland Winland, waar volgens betrouwbare Deense bronnen wilde druiven en wild graan voorkomen¹⁶, geen andere bewoonbare eilanden in de Oceaan liggen; veeleer is alles bedekt met massa's ijs en een oneindige mist. De reeds genoemde zeer bereisde, in 1066 gesneuvelde Noorse koning Harald hardráði heeft dit volgens Adam (*Descriptio*, cap. 39) nog 'onlangs' ervaren:

Temptavit hoc nuper experientissimus Nordmannorum princeps Haraldus. Qui latitudinem septentrionalis oceani perscrutatus navibus tandem caligantibus ante ora deficientis mundi finibus inmane baratrum abyssi retroactis vestigiis pene vix salvus evasit.

Onlangs heeft Harald, de zeer reislustige koning der Noren, dit ervaren. Hij onderzocht namelijk met zijn schepen de uitgestrektheid van de noordelijke oceaan, maar ontkwam tenslotte, omkerend toen de rand van de wereld zich voor zijn ogen verloor in mist en duisternis, slechts te nauwer nood aan de gapende kolk van de afgrond.

Opvallend is dat ondanks de succesvolle tochten in het grote zeegebied tussen Noorwegen enerzijds en Groenland en Amerika anderzijds, ondanks het verkennen van Groenland tot ver in het noorden, ondanks reeds aan het eind van de 9^e eeuw ondernomen verkenningstochten langs de noordoostkust van Scandinavië een -naar later is gebleken- weinig realistisch beeld kon bestaan van de noordelijke rand van de wereld.

Een autochtoon beeld van de wereld, in het bijzonder van het Oosten, vinden we weerspiegeld in de runeninscripties, die vooral in Zweden, in het bijzonder in het gebied van Stockholm en Uppsala, zeer talrijk zijn. Diverse runenstenen uit de 11^e eeuw getuigen van een levendig reisverkeer met het huidige Rusland en van contacten tot in de islamitische wereld. Enkele voorbeelden mogen dit illustreren¹⁷:

De vroegste inscriptie met een verwijzing naar reizen naar het Oosten en Zuiden is die op de steen van Kälvesten (Östergötland) uit de 9^e eeuw, waarvan het begin als volgt kan worden vertaald: 'Stikur maakte deze gedenk-

16 Adam van Bremen vat *Vinland* kennelijk op als 'wijnland'.

17 Voor een eerste oriëntatie is S.B.F. Jansson, *Runes in Sweden* (Stockholm 1987) een geschikt werk.

tekenen ter nagedachtenis van Auind, zijn zoon; hij viel in het Oosten ...'. Diverse stenen uit de 10^e eeuw zijn opgericht ter nagedachtenis van personen die *a griklanti* of *i grikkium* 'in Griekenland' zijn gevallen; soms met een toevoeging die lijkt te wijzen op Byzantijnse dienst. Andere stenen gedenken personen die in het Oosten zijn gestorven, bijv. in *Gardariki* (= Rusland), Estland, Lijfland. Bekend is de mislukte reis naar Serkland vanuit het gebied van het Mälarmeer, onder leiding van Ingvar; zo'n 25 stenen gedenken personen die niet zijn teruggekeerd van die reis naar Serkland, waarmee vermoedelijk het kalifaat van Bagdad is bedoeld. Oudijslandse bronnen dateren de tocht in het jaar 1041.

Op het eiland Berezanij voor de monding van de Dnjepr in de Zwarte Zee is een -naderhand naar Odessa overgebrachte- runenstein gevonden met een in de 11^e eeuw te dateren inscriptie (vertaald): 'Grani maakte dit graf na de dood van Karl, zijn *felagi* (= zijn handelspartner)'.

Dat de blik in de 11^e eeuw niet alleen naar het oosten gericht was, blijkt uit andere inscripties, zoals de ter nagedachtenis van Holmsten opgerichte steen van Tystberga (Södermanland), van wie onder andere wordt gezegd dat hij lange tijd in het Westen is geweest en dat hij samen met Ingvar in het Oosten is gestorven.

Zoals Holmsten zijn reizen in het Westen heeft overleefd, zijn -onder andere- blijkens door henzelf ter nagedachtenis van anderen opgerichte stenen- ook anderen teruggekeerd van hun verre reizen. Hun ervaringen en hun indrukken van de vreemde beschavingen zullen de reislustige Zweden thuis ongetwijfeld niet voor zich hebben gehouden.

Indirect krijgen we uit het werk van de Arabische gezantschapssecretaris Ibn Fadlan uit Bagdad, die in 921/22 aan de Wolga in contact kwam met *Rus*, dat wil zeggen Zweden, ook een voorchristelijke Scandinavische kijk op de wereld na de dood. Ibn Fadlan maakt uitvoerig gewag van zijn waarnemingen na de dood van een leider van de Scandinaviërs. Na tien dagen van voorbereiding is het zover dat de crematie van de overledene zal plaatsvinden. Een dienaar van de overledene zal met haar heer worden verbrand; zij heeft zichzelf aangemeld om haar heer te vergezellen:

Op vrijdagmiddag brachten zij de slavin naar een door hen gemaakt voorwerp dat op een deurkozijn leek. Zij zette haar voeten op de handpalmen van de mannen en die tilden haar op zodat zij over het deurkozijn heen kon kijken. Zij sprak enkele woorden en ze lieten haar weer zakken. Een tweede keer tilden ze haar op en zij handelde als voordien; toen lieten ze haar zakken. Ze tilden haar een derde keer op en zij deed als de beide vorige keren. ... Ik vroeg de tolk wat zij had gedaan. Hij antwoordde 'De eerste keer zei ze "Kijk, ik zie mijn vader en mijn moeder"; de tweede keer zei ze "Ik zie al mijn overleden familieleden zitten". De derde keer zei ze "Ik zie mijn heer in het paradijs zitten en het paradijs is mooi en groen. Bij hem zijn mannen en jonge dienaren. Hij roept me. Breng me naar hem toe".'¹⁸

18 Een Engelse vertaling van het verslag van de plechtigheden is te vinden in G. Jones, *A History of the Vikings* (London 1968) 425-430; een Duitse vertaling in H.-J. Graf, *Orientalische Berichte des Mittelalters über die Germanen. Eine Quellensammlung* (Krefeld 1971) 45-48.

De slavin heeft dus nog voor haar dood een kijkje kunnen nemen in de andere wereld.

Aan een vraag is voorbijgegaan: is er verschil in het beeld van de wereld van mannen en vrouwen? De literaire teksten en de runeninscripties spreken meestal van de reislust van mannen. Toch bleven vrouwen niet altijd thuis. Zij deden -ook blijkens de literaire overlevering- mee aan kolonisaties, ook aan kolonisaties die mislukten, zoals de tijdelijke vestiging in *Vinland* aan de Noordamerikaanse oostkust. Ibn Fadlan bericht uitdrukkelijk van de aanwezigheid van vrouwen in het gezelschap van de Scandinaviërs in het Wolgagebied.

Een vraag die misschien dringender is dan alle andere met betrekking tot het wereldbeeld is de volgende. In hoeverre is het wereldbeeld van de Scandinaviër van de 9^e en 10^e eeuw (voor de kerstening) anders dan dat van de Scandinaviër van de 11^e en 12^e eeuw (na de kerstening)? De reizen van de Vikingen, althans die van de Noren en Denen, naar zuidelijker streken waren aanvankelijk plundertochten, plundertochten vooral naar christelijke gebieden. Dit betekent dat de nog heidense Vikingen op deze wijze -hoe oppervlakkig mogelijk ook- met het christendom in contact kwamen. Een vraag die wellicht nog nader onderzoek verdient, is in hoeverre de vroege Vikingtochten de akker hebben voorbereid voor de missionarissen die vanaf de 9^e eeuw het christendom in Scandinavië hebben gepreikt, waarbij het succes in het westen veel eerder kwam dan in het oosten bij de Zweden, die -voorzover valt na te gaan- meer als handelaren dan als plundersaars onderweg waren. Nog ten tijde van Adam van Bremen vonden in Uppsala op gezette tijden grootschalige heidense offerplechtigheden plaats (*Descriptio*, cap. 26-27). Hoe dit ook zij, de Vikingtijd is de periode waarin een belangrijke verandering in het geestelijk leven plaats vond: Denemarken werd in de 9^e eeuw bekeerd, Noorwegen volgde deels tegen het eind van de 10^e eeuw en deels in het begin van de 11^e eeuw, IJsland en Groenland gingen in 1000 respectievelijk kort daarna tot het christendom over. Zweden daarentegen was aan het eind van de Vikingtijd nog grotendeels heidens. Sommige Zweedse runenstenen die van verre reizen gewagen, reflecteren echter ook de komst van het christendom, zoals de steen van Svinnegarn (Uppland), waar de ouders van ene Banki, die met de reeds genoemde Ingvar naar het oosten is getrokken, hun zoon gedenken met een inscriptie die onder anderen de woorden *kup hialbi o[n]t ba[n]ka* 'God helpe Banki's ziel' omvat en daarmee getuigt van het aannemen van het christendom.